

UDK: 314.7:316.61](497.5 Slavonija)
314.7:159.913](497.5 Slavonija)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 07. 11. 2005.
Prihvaćeno: 19. 12. 2005.

IVAN LAJIĆ

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
ivan.lajic@imin.hr

Demografski aspekti oprosta u ratom zahvaćenim područjima Slavonije

SAŽETAK

Članak predstavlja specifičnu analizu demografskih aspekata oprostia donedavno zaraćenih nacionalnih skupina u ratom zahvaćenim područjima zapadne i istočne Slavonije. Temelji se na empirijskom istraživanju provedenom krajem 2004. godine. U njemu se istražuje koliko je oprost neprijateljskoj strani povezan s demografskim značajkama populacije. Upotrijebljene su četiri demografske varijable. U empirijskom istraživanju istraživane su mnogobrojne posredne i neposredne varijacije oprostia, a članak se bavi pitanjima komu oprostiti, zašto oprostiti te određivanjem na kojem se stupnju oprost nalazi danas. Nažalost, u svojoj znanstvenoj praksi naišli smo na veoma malo sličnih istraživanja, pa je teško dati egzaktniju komparaciju odmaklosti procesa opraštanja i pomirbe. Testirano je šest hipoteza. Analiza je pokazala da je spremnije oprostiti stanovništvo zapadne nego istočne Slavonije, da su žene spremnije na oprost nego muškarci, da je starije stanovništvo spremnije oprostiti nego mlade, da je srpsko stanovništvo sklonije oprostiu nego hrvatsko, da razina oprostia nije u neposrednoj korelaciji sa stupnjem obrazovanja ispitanika te, djelomično, da je domorodno stanovništvo spremnije oprostiti od useljenika.

KLJUČNE RIJEČI: Slavonija, Hrvati starosjedioci, Srbi starosjedioci, useljenici, oprost

Uvod

Članak se temelji na empirijskom istraživanju koje su proveli istraživači Instituta za migracije i narodnosti iz Zagreba u rujnu i listopadu 2004. na području istočne i zapadne Slavonije i Baranje. Osim baranjskih, sva ostala istraživana naselja i njihovo stanovništvo u proteklom su ratu bili na meti najžešćih ratnih operacija. Od druge polovine 1991. godine pa sve do vojno-redarstvene akcije »Bljesak« 1995. odnosno vraćanja potpuna suvereniteta mirnom reintegracijom u Republiku Hrvatsku tzv. SAO istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema 1997. (kada je završio mandat mirovnih snaga), istraživano područje bilo je okupirano što je bilo posljedica samoproglašene srpske autonomije.

Nakon 1991. mogu se definirati tri osnovna smjera prisilnih migracija vezana uz spomenuti prostor. Samoproglašenjem paradržave i početkom rata prisilne se migracije odnose na protjerivanje hrvatskoga i nesrpskog stanovništva u progonstvo i izbjeglištvo. Nakon redarstvenih akcija 1995. zapadnu Slavoniju napušta velik broj srpskog stanovništva. Njihov migracijski smjer je SR Jugoslavija, ali i područje istočne Slavonije i Ba-

ranje koje je obuhvaćeno projektom mirne reintegracije. Valja naglasiti da najistočnija područja Hrvatske srpsko stanovništvo ne napušta masovno, premda je stalno prisutan njihov mehanički odljev. Treću fazu ratnih, to jest prisilnih migracija čini povratak, a budući da se on temelji na slobodnoj odluci pojedinca, taj oblik migracije izmiče definiciji ratnih, to jest prisilnih migracija. Prostori zapadne Slavonije nakon ponovne uspostave hrvatske vlasti predstavljaju imigracijsko područje za ratne migrante susjedne Bosne i Hercegovine. Tako danas na područjima koja su u ratu nazivana Srpskim autonomnim oblastima možemo razdijeliti stanovništvo na autohtone i alohtone skupine (Heršak, 1998). U prvu ubrajamo domorodno srpsko i hrvatsko stanovništvo, bez obzira je li u proteklom ratu bilo privremeno izbjeglo ili ostalo na teritoriju pojedinih SAO. U drugoj se skupini nalazi došljačko stanovništvo – na području zapadne Slavonije pretežno hrvatske narodnosti podrijetlom iz Bosne i Hercegovine, a u istočnoj Slavoniji, Srijemu i Baranji to su pretežno Srbi iz Hrvatske, uglavnom iz zapadne Slavonije, ali i iz Bosne i Hercegovine.

Budući da su sve skupine sudjelovale u ratnim progonima, različita intenziteta i oblika, te da su bile ratni neprijatelji, zanimalo nas je kako, sada kada iznova žive u bližem ili daljem susjedstvu, opraštaju drugim skupinama, koje su iz njihove perspektive krivci za ratna stradanja.

S obzirom da je oprost vrlo slojevit psihološki proces koji proizlazi iz mnogobrojnih pretpostavki (sociopsiholoških, političkih, materijalnih, obrazovnih, rasnih, vjerskih, nacionalnih itd.), u ovom smo se dijelu istraživanja bavili isključivo problemom demografskih pretpostavki oprost. Tako smo ukrštali dob, spol, obrazovnu strukturu i nacionalnost s relevantnim odgovorima koji se odnose na neposredno ili posredno opraštanje odabranih skupina. Geografski okviri promatranja bile su zapadna i istočna Slavonija (uključujući Baranju), bilo zasebno bilo u cijelosti. Takvom razinom promatranja posredno se uspoređuju *post festum* učinci vojnog rješavanja srpske pobune u odnosu na mirnu reintegraciju istočnih područja u pravni i politički sustav Republike Hrvatske.

Opraštanje ili oprost podrazumijeva da je jedna strana u sukobu ili njezin pripadnik prvenstveno prema drugoj (u našem slučaju etničkoj) skupini ili pojedincu prekršio moralne norme, a ona mu je spremna, usprkos nanesej patnji, slijedeći svoja moralna načela, oprostiti. Dakle, onaj koji oprašta smatra da je onaj drugi učinio grijeh, a »svaki koji čini grijeh, čini i bezakonje, jer je grijeh bezakonje« (I Iv. 3,4 – prema Mandić, 1969: 182). Međutim, jasno je da oprost ne amnestira grijeh i bezakonje i ne poništava ostvarenje pravde i kazne, ali osnažuje individualnu i kolektivnu svijest žrtve povratom ponosa te pokazuje njezinu snagu. Snaga iznova doživljena putem oprost žrtvu postupno vraća u sadašnjost, izbljeđuje prošlost i otvara životnu perspektivu (Fillipaldi, 1982). »... oprostiti obično znači prestati osjećati ogorčenost zbog nanesenog zla od drugoga kao i prestati željeti da ga se zbog toga kazni; prestati biti ljut na krivca i odustatu od odmazde nad njim« (Ćorić, 1999: 20). Slojevitost opraštanja jezgrovito je razradio Donnelley (1982), koji je taj mukotrpan i slojeviti proces promatrao kroz pet vremenskih etapa: priznavanje osobne povrijeđenosti, osramoćenosti, nevina trpljenja; osobna odluka o oprost; svijest o težini opraštanja; nužnost opraštanja i samom sebi; razmišljanje o posljedicama neopraštanja.

Ćorić, baveći se međunacionalnim pomirbama i oprostom na prostorima Hrvatske i Bosne i Hercegovine, izdvojio je sedam ključnih elemenata u »psihoterapijskom procesu kajanja/opraštanja«. To su:

- »1. Potreba posrednika, adekvatnog vremena za početak komunikacije, te dužina vremena za opraštanje.
2. Postupnost stvaranja međusobne tolerancije i povjerenja.
3. Zajednička stručna analiza korijena, tijeka i posljedica sukoba, te kulturnog identiteta obiju strana.
4. Zdrava religioznost kao trajni izvor opraštanja.
5. Opraštanje kao odgovor na priznanje i kajanje.
6. Kompleksnost opraštanja bez kajanja i opraštanje s naknadnom transakcijom.
7. Javni čini mirotvorstva kao utjecanje na promjenu javnog mnijenja« (Ćorić, 1999: 22-23).

Anketom su obuhvaćena 442 ispitanika – 229 s prebivalištem u zapadnoj Slavoniji te 213 anketiranih u istočnoj Slavoniji i Baranji. Na anketna pitanja odgovorilo je 150 Hrvata starosjedilaca, 156 Srba starosjedilaca, a ostali ispitanici, njih 136, bili su useljenici u regijama istraživanja. Među njima je također bio približan broj Hrvata i Srba.

U istraživanju su postavljene ove radne hipoteze:

- spremnije je oprostiti starije stanovništvo,
- spremnije je oprostiti obrazovanije stanovništvo,
- opraštanju je sklonije žensko stanovništvo,
- opraštanju je sklonije domorodno stanovništvo,
- spremnije je oprostiti stanovništvo zapadne Slavonije,
- spremnije je oprostiti srpsko stanovništvo.

One proizlaze iz sljedećih pretpostavki. Starije stanovništvo nije u tolikoj mjeri sudjelovalo u neposrednim ratnim operacijama. Proživjelo je dva rata, religioznije je i napokon se (osim useljeničke skupine) vratilo svojim domovima gdje će dočekati kraj svoga života. Obrazovanije stanovništvo spremnije je na suživot jer zna da će do suradnje na bilo kojoj međuetničkoj razini kad-tad morati doći. Više čita, služi se i ostalim medijima, spremnije je na međuetničke brakove itd. Žensko stanovništvo manje je sudjelovalo u ratu, religioznije je, senzibilnije itd. Domorodno se stanovništvo ipak vratilo u svoje domove, u ambijent koji je napustilo uz bojazan da se više nikada neće vratiti. Useljeničko stanovništvo napustilo je svoj zavičaj, domove, lokalne običaje, materijalni položaj, te se uselilo u tuđe domove, kupivši ih ili na neki drugi način. Oni su i dalje vrlo frustrirani i nalaze se u rascjepu: ostati, otići na drugu izbjegličku lokaciju, ili se vratiti u zavičaj. Premda su žrtve u zapadnoj Slavoniji bile mnogobrojne, ratni, demografski i materijalni gubici veći su u istočnoj Slavoniji. Brojčani odnos hrvatskoga i srpskog stanovništva u istočnom dijelu pokrajine približan je, dok je redarstvena akcija »Bljesak« u njezinu zapadnom dijelu prisilila na migracije mnogobrojno srpsko stanovništvo, te je ono danas u vidljivoj manjini u odnosu na hrvatsku populaciju. Upravo zato što je ono danas malobrojnije, a budući da se suprotstavilo stvaranju neovisne Hrvatske te doživjelo poraz svoje političke opcije, njeni pripadnici žele da se njihovo djelovanje što prije zaboravi te da se krivnja za rat individualizira.

Pitanja o oprostima postavljena ispitanicima možemo podijeliti na tzv. eksplicitna (neposredna) i implicitna (posredna).

Prva je jednostavnije analizirati, međutim, istraživačko iskustvo govori nam da baš ta neposrednost i zahtijevanje definirana odgovora nuka ispitanike na tolerantniji i humaniji stav, dok minucioznom raščlambom odgovora na posredna pitanja dolazimo do slojevitijih stavova.

1. Komu oprostiti?

Opredjelivši se za pitanje »Smatrate li da treba oprostiti ratne strahote?«, unaprijed smo znali da će od ponuđenih odgovora velika većina ispitanika odabrati »da, samo onima koji nisu počinili zločin«. Ipak, zanimalo nas je kolik postotak ispitanika i koje će se skupine opredijeliti za ostala dva ponuđena odgovora: »da, svima« ili »ne, ne treba oprostiti nikomu s 'druge strane'«. U pitanju je ključna sintagma »ratne strahote« koja je ispitanika trebala asociirati na pojam »ratni zločin«. Iz dobivenih odgovora razvidno je što je sadržaj oprost. On je mogućnost preispitivanja razine gorčine i boli koje je izazvao rat i neprijatelji u ratu i u tom procesu preispitivanja ublažava žrtvinu bol i gorčinu. Pitanje obuhvaća i dinamičku dimenziju oprost jer su odgovori objektivno gradirani između puta zaborava (»da, svima«) i osvete (»ne, ne treba oprostiti nikomu s 'druge strane'«).

Tablica 1: Spremnost nacionalnih skupina u ratom zahvaćenim područjima Slavonije na opraštanje ratnih strahota (%)

Oprost	Skupine			
	Hrvat starosjedilac	Srbin starosjedilac	Useljenik	Ukupno
1	2	3	4	5
Da, svima	7,3	26,3	13,2	15,8
Da, samo onima koji nisu počinili zločin	74,0	68,6	75,0	72,4
Ne, ne treba oprostiti nikomu s »druge strane«	18,7	5,1	11,8	11,8
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 30,584; df = 4; p = 0,000$$

Od 442 ispitanika 15,8% oprostilo bi svima, 72,4% samo onima koji nisu počinili zločin, a 11,8% ne želi oprostiti nikomu »s druge strane«. Međutim, bitno se razlikuju odgovori pojedinih nacionalnih i useljeničkih skupina. Hrvati starosjedilci najmanje su spremni oprostiti svima, a vrlo važan udio (18,7%) ne želi oprostiti Srbima, to jest nacionalnoj skupini »druge strane«. Iznadprosječan udio te skupine u odnosu na sveukupnu istraživanu populaciju (74%) oprost želi dati samo onima koji nisu počinili

zločin. Neznatno viši udio stanovništva koji se opredijelio za taj oblik oprosta prisutan je u useljeničkim skupinama (75%). Nešto više od četvrtine Srba starosjedilaca oprostilo bi svima. Njihovo mišljenje useljeničke skupine ne dijele u tolikom broju. Naime, svima oprašta približno svaki osmi useljenik.

Kako braniti hipotezu da je spremnije oprostiti stanovništvo zapadne Slavonije, s obzirom da su rezultati ankete pokazali da je gotovo dvostruko veći udio ispitanika istočne Slavonije koji smatraju »da treba oprostiti svima« od udjela ispitanika iz zapadne Slavonije koji su odabrali taj odgovor? Među ispitanicima u istočnoj Slavoniji koji su odabrali taj odgovor umnogome su zastupljene sve kategorije ispitanika. Uzme li se u obzir da na tom području kategoriju »useljenik« predstavlja Srbin došljak iz drugih područja Republike Hrvatske, velik je udio ispitanika koji su tako odgovorili. On pretpostavlja da bi u ozračju sveopćeg opraštanja i njegov povratak bio izvjesniji. Uspoređujući useljeničku skupinu u zapadnoj Slavoniji gdje s obzirom na nacionalno podrijetlo prevladavaju Hrvati, došljaci iz Bosne i Hercegovine, svima bi oprostilo relativno dvostruko manji broj useljenika nego u istočnoj Slavoniji.¹ Ti rezultati posredno potvrđuju iznesenu hipotezu da su Srbi spremniji svima oprostiti, bez obzira na ratne strahote. Međutim, interesantna je pozicija skupina s obzirom na ekstremni odgovor »ne, ne treba oprostiti nikomu«. Svaki sedmi Hrvat starosjedilac iz zapadne Slavonije nije spreman oprostiti Srbima bez obzira na to koliko su sudjelovali u ratnim strahotama. U istočnoj Slavoniji gotovo svaki četvrti Hrvat starosjedilac nije spreman oprostiti nikomu s »druge strane«. Takvo mišljenje u zapadnoj Slavoniji dijeli iznimno malen udio ispitanih Srba, ali se njihov udio bitno povećava u istočnoj Slavoniji. Do jače inverzne polarizacije nacionalnih skupina u istočnoj Slavoniji došlo je prema našem mišljenju zato što je hrvatska starosjedilačka populacija u poziciji žrtve u odnosu na srpsku starosjedilačku skupinu, što ona prešutno i priznaje te se neizravno nada oprost. Stoga hrvatska populacija (velikim dijelom riječ je o vukovarskoj populaciji i populaciji okolnih naselja), zbog teškoga ratnog stradanja, ljudskih žrtava i mnogih koji se još vode kao nestali, još ne daje bezuvjetni oprost. Ipak, obje strane u približnom su omjeru spremne oprostiti samo onima koji nisu činili zločine. Useljeničke skupine u oba dijela pokrajine u približnom se udjelu izjašnjavaju da ne opraštaju onima na »druvoj strani«. Tijekom terenskog istraživanja primijetili smo da su Hrvati useljenici u zapadnoj Slavoniji katkad pod »drugom stranom« podrazumijevali i Muslimane-Bošnjake, što je donekle i očekivano jer su neki prisilno migrirali zbog hrvatsko-muslimanskog sukoba.

Rezultati istraživanja potvrdili su pretpostavku da je žensko stanovništvo spremnije oprostiti nego muško. Ti se rezultati donekle razlikuju od onih dobivenih sličnim istraživanjem provedenim u zapadnoj Slavoniji 1999. gdje se također postavilo pitanje utječe li spol na opraštanje susjedima i prijateljima druge nacionalnosti. Tada, a to je ranije poslijeratno razdoblje, nema statistički značajne razlike između odgovora muškaraca i žena (Babić, 2000). U našem pak istraživanju bezrezervni oprost daje gotovo svaka peta žena, dok njihovo mišljenje dijeli svaki osmi muški ispitanik. U istočnoj Slavoniji muška je populacija spremnija svima oprostiti nego ona u zapadnoj Slavoniji, dok je gotovo jednak udio ženske populacije u oba dijela regije spreman na takav tole-

¹ U tekstu pod pojmom istočna Slavonija obuhvaćamo i Baranju.

rantni stupanj oprosta. Posljedica primijećenoga antagonističkog odnosa u sukobu suprotstavljenih strana u istočnoj Slavoniji, očituje se izostankom volje da se oprosti »drugoj strani«. Taj je stav posebice prisutan u muškoj populaciji gdje značajna skupina muških ispitanika i nakon deset godina nije spremna oprostiti onima druge nacionalnosti. Ženska populacija pokazala je ovdje znatno veću toleranciju.

Tablica 2: Spremnost nacionalnih skupina u ratom zahvaćenim područjima zapadne Slavonije na opraštanje ratnih strahota (%)

Oprost	Zapadna Slavonija				Istočna Slavonija			
	Hrvat starosjedilac	Srbini starosjedilci	Useljenik	Ukupno	Hrvat starosjedilac	Srbini starosjedilci	Useljenik	Ukupno
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Da, svima	4,2	23,2	9,2	12,7	10,1	29,7	18,3	19,2
Da, samo onima koji nisu počinili zločin	81,7	74,4	80,3	78,6	67,1	62,2	68,3	65,7
Ne, ne treba oprostiti nikomu s »druge strane«	14,1	2,4	10,5	8,7	22,8	8,1	13,4	15,1
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 18,482; df = 4; p = 0,001$$

Tablica 3: Spremnost spolnih skupina u ratom zahvaćenim područjima Slavonije na opraštanje ratnih strahota (%)

Oprost	Slavonija			Zapadna Slavonija			Istočna Slavonija		
	M	Ž	Ukupno	M	Ž	Ukupno	M	Ž	Ukupno
1				2	3	4	5	6	7
Da, svima	12,8	19,0	15,8	8,2	16,8	12,7	17,2	21,6	19,2
Da, samo onima koji nisu počinili zločin	70,8	74,1	72,4	81,8	75,6	78,6	60,3	72,2	65,7
Ne, ne treba oprostiti nikomu s »druge strane«	16,4	6,9	11,8	10,0	7,6	8,7	22,4	6,2	15,0
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 4,025; df = 2; p = 0,134$$

Analiza dobnih skupina pokazala je da je polazna istraživačka pretpostavka o većoj spremnosti starije populacije na oprost bila opravdana. Vidljivo je da udio one populacije koja je spremnija oprostiti svima postupno raste ovisno o njihovoj dobi. Korelacija nije visoka. No iznenađuju rezultati ankete u onom dijelu koji se odnosi na dob ispitanika i neopraštanje onima s »druge strane«. Značajni udio ispitanika najmlađe

dobne skupine odabrao je odgovor »ne, ne treba oprostiti nikomu«. Razlog tomu možemo tražiti u činjenici da je ta populacija u velikom postotku neposredno sudjelovala u ratnim zbivanjima (vojne formacije), ili u tome da je njezin mlađi dio izgubio bezbrižno doba djetinjstva i mladosti u progonstvu i izbjeglištvu. Iznenađuje činjenica da stariji dio »jezgre populacije« (dob između 40 i 60 godina) ima visok prag tolerancije, premda je i ona velikim dijelom bila najneposrednije uključena u ratna zbivanja. Pretpostavljamo da se ta populacija značajnije reaktivirala u tradicionalnim djelatnostima, dok je mlađa frustriranija zbog nezaposlenosti, posebice u neprimarnim sektorima privrede.

Tablica 4: Spremnost dobnih skupina u ratom zahvaćenim područjima Slavonije na opraštanje ratnih strahota (%)

Oprost	Dobna skupina ispitanika (godine starosti)			
	20–40	41–60	61 i više	Ukupno
1	2	3	4	5
Da, svima	13,7	15,8	18,5	15,8
Da, samo onima koji nisu počinili zločin	69,3	78,1	68,6	72,4
Ne, ne treba oprostiti nikomu s »druge strane«	17,0	6,1	12,9	11,8
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 10,484; df = 4; p = 0,033$$

Tablica 5: Spremnost dobnih skupina u ratom zahvaćenim područjima zapadne i istočne Slavonije na opraštanje ratnih strahota (%)

Oprost	Dobne skupine ispitanika							
	Zapadna Slavonija				Istočna Slavonija			
	Do 40	41–60	61 i više	Ukupno	Do 40	41–60	61 i više	Ukupno
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Da, svima	7,5	16,2	14,8	12,7	20,5	15,5	25,6	19,2
Da, samo onima koji nisu počinili zločin	82,5	82,4	71,6	78,6	54,8	75,3	62,8	65,7
Ne, ne treba oprostiti nikomu s »druge strane«	10,0	1,5	13,6	8,7	24,7	9,3	11,6	15,0

$$\chi^2 = 8,835; df = 8; p = 0,425$$

U upotrijebljenim demografskim varijablama rezultati ankete pokazali su da je najveća razlika u oprostnosti stanovništva pojedinih dijelova regije izražena upravo kad je riječ o dobnim strukturama. Ekstremni odgovori osobito su uočljivi među stanovništvom istočne Slavonije. Svaki peti mlađi stanovnik tog dijela Hrvatske spreman je na bezuvjetni oprost. Nasuprot njima, svaki četvrti stanovnik nije spreman oprostiti. Takva polarizacija bitno umanjuje očekivani udio i broj odgovora koji se odnosi na praštanje onima »koji nisu počinili zločin«. Na tom prostoru iznenađuje i podatak da je udio

najstarije populacije koja je spremna oprostiti svima velik, premda je poznato da je ta populacija u ratu imala najveće žrtve (Živić i Pokos, 2004) – kako ljudske (poginuli ili ranjeni potomci) tako i materijalne. »Pri tome treba napomenuti da to nije gubitak samo u materijalnom smislu, već to predstavlja gubitak doma, egzistencije, svega što su u životu postigli ili čemu su težili, osnovnih životnih vrednota« (Despot-Lučanin, 1993: 117). Analiza rezultata upućuje na izrazito nizak udio populacije zapadne Slavonije između 41 i 60 godina starosti koja nije spremna oprostiti »drugoj strani«, što je neusporedivo manje nego u istočnoj Slavoniji i šesterostruko manje od onih iste dobne skupine koji su spremni oprostiti u tom dijelu pokrajine.

Najhomogeniji odgovori na razini Slavonije vezani su uz obrazovnu strukturu. Tako se može zaključiti da oprost nije u neposrednoj svezi s postignutim stupnjem obrazovanja. Ispitanici su velikim dijelom završili srednju školu, višu ili fakultet² (228 ispitanika). Samo srednju školu završilo je 129 ispitanika, a s nezavršenom osnovnom školom bilo je 85 ispitanika.

Prema očekivanju, broj ispitanika koji nije spreman oprostiti svima, dakle nekritički oprostiti onima koji su prouzrokovali ratne strahote, bio je najveći među najobrazovanijima, međutim, iznenađuje podatak da je u istočnoj Slavoniji relativno najveći udio onih koji nisu spremni oprostiti »suprotnoj strani« upravo među obrazovanijim stanovnicima. Tu situaciju na području najvećih ratnih stradanja tumačimo činjenicom da je manje obrazovana populacija (bez osnovne škole, NKV, PKV) prije rata bila uglavnom aktivna na individualnim poljoprivrednim imanjima i da je živjela u sredinama gdje je prevladavala jedna nacionalnost, dok je populacija višeg stupnja obrazovanja radila izvan poljoprivrede, stekla širi krug poznanstava i to s onim predstavnicima »druge strane« s kojima je ratovala i od koje je stradavala. U njih su gnjev i mržnja jače istaknuti i dulje traju jer su svoje neprijatelje u većoj mjeri poimence poznavali, dok je seoska (poljoprivredna) populacija *de facto* pretežno imala nepersonaliziranog neprijatelja. Takvu situaciju nismo zatekli u zapadnoj Slavoniji gdje je veći stupanj oprost vezan uz dvije osnovne činjenice. U »Bljesku« je glavnina Srba napustila to područje. Hrvati se s rijetkim, uglavnom ostarjelim povratnicima vrlo rijetko susreću te postupno blijedi njihova percepcija o njima kao neprijateljima. U takvoj situaciji kronološke »distance« oni s višim stupnjem obrazovanja tolerantniji su prema »drugoj strani«. Rezultati ankete pokazali su da su sve obrazovne skupine u istočnoj Slavoniji u gotovo identičnom udjelu (2/3 ispitanika) sklonije oprostiti samo onima koji nisu počinili zločin. Tom se odgovoru priklonio osjetno veći broj ispitanika iz zapadne Slavonije, među kojima dominira najobrazovanija skupina. Jedan od razloga tolerantnijeg odnosa nacionalnih skupina ovdje možemo tražiti i u sličnoj sudbini Hrvata i Srba. Naime, u Domovinskom ratu, istina u različitim njegovim fazama, obje su se skupine našle u progonstvu, te su tako i formirale jednu »prognaničku svijest«, iskustvo bivanja prognanikom, bez obzira na nacionalno podrijetlo. Temeljem toga formiraju se stavovi koji su manje antagonistički nego u istočnoj Slavoniji gdje je samo hrvatska populacija bila prognana.

² Broj ispitanika sa završenom višom školom i fakultetom bio je vrlo malen. To su uglavnom bili zaposlenici u javnim djelatnostima.

Tablica 6: Spremnost obrazovnih skupina u ratom zahvaćenim područjima zapadne i istočne Slavonije na opraštanje ratnih strahota (%)

Oprost	Škola							
	Bez osnovne škole	Osnovna škola	Srednja škola, viša škola, fakultet	Ukupno	Bez osnovne škole	Osnovna škola	Srednja škola, viša škola, fakultet	Ukupno
	Zapadna Slavonija				Istočna Slavonija			
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Da, svima	11,5	18,1	9,4	12,7	25,0	21,2	17,4	19,2
Da, samo onima koji nisu počinili zločin	75,4	75,0	83,3	78,6	66,7	66,7	65,2	65,8
Ne, ne treba oprostiti nikomu s »druge strane«	13,1	6,9	7,3	8,7	8,3	12,3	17,4	15,0
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$\chi^2 = 4,845$; $df = 4$; $p = 0,304$

2. Zašto oprostiti?

Budući da je oprost najintimniji izbor pojedinaca koji oni rijetko verbaliziraju, to jest o kojem se rijetko izjašnjavaju, u ovom je istraživanju postavljeno pitanje s kojim su se mnogi ispitanici prvi put susreli. Poznato je da se oprost ne može narediti, ali i da predstavlja snagu žrtve. Ponuđeni su odgovori koje objektivno možemo razdijeliti na izvanjske razloge za oprost i osobne razloge. U prvoj se skupini razlozi za oprost traže u pritisku/zahtjevu međunarodne zajednice ili traženju Crkve, te ubrzanju procesa transformacije Hrvatske u suvremenu europsku državu. Druga skupina odgovora djelomice ima obiteljsku dimenziju, jer oprostom se stvara preduvjet za ljepšu budućnost djece. Najintimniji stav sadržan je u odgovoru da treba oprostiti zbog »vlastitog mira«.³ Druga skupina odgovora može imati i šire značenje, jer sintagma »budućnost djece« može se protumačiti kao općenit odnos prema budućnosti šire i uže društvene zajednice. Ponuđeni odgovor u kojem stoji da se opraštanjem »kupuje« vlastiti mir, sugerira da ispitanik potiskuje sjećanje na rat, ili kao da kaže: »što je bilo, bilo je, krenimo ispočetka kao da se ništa nije dogodilo«. Istodobno valja pretpostaviti da oprost djelomice predstavlja višu svijest žrtve o prekidanju stoljetnoga kruga nasilja na ovim prostorima i mogućnost novih, kvalitetnijih međunacionalnih odnosa. Razumljivo je da je tako brza transformacija neposrednih žrtava rata teško ostvariva, međutim, iznenadila je činjenica da se velik broj ispitanika opredijelio za taj odgovor, bez obzira na to što oni pod njime podrazumijevaju.

Unutar nacionalnih skupina, podjednak broj ispitanika u svakoj nacionalnoj skupini prisutan je samo u odgovoru da se oprašta zbog vlastitog mira. Takvom se odgovoru

³ To je pitanje glasilo ovako: »Međunarodna zajednica i Crkva govore o oprost. Zbog čega bi se moglo oprostiti? Navedite za Vas najvažniji odgovor.«

priklonio svaki treći ispitanik starosjedilac srpske i hrvatske nacionalnosti, dok je udio useljeničke skupine neznatno manji. U ostalim ponuđenim odgovorima bitno se razlikuju hrvatska i srpska starosjedilačka skupina. Više od polovine srpske populacije oprostilo bi zbog budućnosti djece. Smatramo da razlog tako visokom stupnju opredjeljenja za tu opciju oprost leži u tome što su obitelji srpske nacionalnosti velikim dijelom podvojene – roditeljski i praroditeljski naraštaj nalazi se u svome zavičaju dok su djeca u izbjeglištvu. Budući su ona uglavnom bila angažirana u postrojbama srpske paravojske, njihov je povratak neizvjestan, pogotovo zato što su se djelomice već adaptirali u novim destinacijama. Njihovi roditelji htjeli bi da se oni ipak vrate, pa smatraju da je potreban oprost »druge strane«. Istražujući stresne događaje starije populacije za trajanja Domovinskog rata J. Despot-Lučanin (1993) ustvrdila je da je u starijoj prognaničkoj populaciji na prvome mjestu stresnih događanja odvajanje od djece, tako da je i poslijeratno stanje na relaciji »roditelji – djeca izbjeglice« sigurno jedan od najtraumatičnijih životnih događaja koji prati srpsku povratničku populaciju.

Premda se mali broj ispitanika opredijelio za izvanjske poticaje oprost, hrvatska starosjedilačka populacija sedmerostruko se više izjasnila za odgovor da je oprost *de facto* potreban jer to traže međunarodna zajednica i Crkva. Može li se iz tih odgovora zaključiti da hrvatska populacija drukčije promatra budućnost države i njenu želju da se približi zahtjevima međunarodnih političkih subjekata? Na to možda više upućuje odgovor kojim je oprost povezan uz procese transformacije Hrvatske u suvremenu europsku državu. Tom se odgovoru priklonilo dvostruko više hrvatske starosjedilačke populacije nego srpske. U najmanjem broju na to su pitanje pozitivno odgovorili ispitanici useljenici jer su pojedini među njima podrijetlom iz drugih republika bivše države (uglavnom iz Bosne i Hercegovine), pa Hrvatsku nisu u potpunosti prihvatili kao svoju državu i relativno su indiferentni prema njenim političkim transformacijama i europskim integracijama. Uspoređujući jedno slično istraživanje u zapadnom dijelu Brodsko-posavske županije provedeno 1999. (Babić, 2001) uočljiv je različit stav pojedinih nacionalnih skupina prema ulozi međunarodne zajednice. Znatan dio Hrvata tada je smatrao da međunarodna zajednica radi protiv Hrvatske, a gotovo svaki treći Hrvat mislio je da ona nema razumijevanja za Hrvatsku. Nijedan Srbin povratnik nije se izjasnio da međunarodna zajednica radi protiv Hrvatske, a da nema razumijevanja za njen položaj izjašnjavao se dvostruko manji broj njih nego što su to činili Hrvati. Jače simpatije Srba prema ulozi međunarodne zajednice tada možemo tražiti u povratničkome stavu da je Hrvatska omogućila povratak Srbima zbog međunarodnog pritiska. Nedavno hrvatsko političko iskustvo uči da sukobljene strane u posredniku (UN, EU itd.) moraju gledati pravednu instituciju, a ne »stranu koja preferira jednu stranu ili koristi svoju ulogu posredništva za vlastite političke ili druge interese« (Ćorić, 1999: 24). Naša je anketa pokazala (šest godina poslije) da hrvatska populacija pridaje veću važnost međunarodnoj zajednici te da postupno blijedi ratno i ranije poratno razočaranje hrvatskoga »korpusa« njezinom indiferentnošću i njezinim nedovoljno izraženim stavom da je Hrvatska bila žrtva srpske agresije.

Uspoređujući razloge za oprost ispitanika zapadne i istočne Slavonije razlika je uočljiva uglavnom u skupinama, a posebice u Srba starosjedilaca. Hrvati i Srbi starosjedinci u zapadnoj Slavoniji približavaju se distribucijom odgovora u svim četirima

ponuđenim opcijama, dok je u istočnoj Slavoniji razlika između odgovora različitih nacionalnih skupina bitna. Hrvati starosjedioci podudaraju se u oba dijela pokrajine u konstataciji da je uputno oprostiti zbog »budućnosti djece«, ali u oba se slučaja toj konstataciji priklanja tek trećina ispitanika. U zapadnoj Slavoniji prevladavajući odgovor u starosjedilačkim skupinama bio je onaj kojim se oprost povezuje s »vlastitim mirom«. U istočnoj Slavoniji tako je razmišljalo dvostruko manje stanovnika obiju skupina. I na ovom se odgovoru vidi da je oprost proces koji je dalje odmakao u zapadnoj Slavoniji. Pojam »vlastitog mira« jedan je od odraza intimnog stanja pojedinca gdje on svjesno verbalizira tu sintagmu i posredno poručuje: »opraštam, mirniji sam, lakše mi je«. Međutim, useljenička skupina u zapadnoj Slavoniji (velikim dijelom hrvatska useljenička populacija iz Bosne i Hercegovine) osjetno se razlikuje od starosjedilačke i njezin je udio u tom odgovoru neusporedivo manji nego u domaćoj populaciji. Nasuprot njima, useljenička skupina u istočnoj Slavoniji (Srbi došljaci iz ostalih dijelova Hrvatske) od svih je skupina najčešće odabirala taj odgovor.

Tablica 7: Osnovni razlog za oprost nacionalnih skupina u ratom zahvaćenim područjima Slavonije (%)

Razlog za oprost	Nacionalne skupine			Ukupno
	Hrvat starosjedilac	Srbin starosjedilac	Useljenik (Hrvat, Srbin)	
1	2	3	4	5
Zbog budućnosti djece	32,3	51,9	49,6	45,1
Zbog vlastitog mira	37,7	36,4	32,1	35,4
Jer to traže međunarodna zajednica i Crkva	9,2	1,3	4,6	4,8
Da bi Hrvatska postala suvremena europska država	18,5	9,1	8,4	11,8
Nešto drugo	2,3	1,3	5,3	2,9
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 28,145; df = 8; p = 0,000$$

U zapadnoj Slavoniji potrebu oprosta kao želju međunarodne zajednice i Crkve, te transformaciju i preduvjet da Hrvatska postane suvremena europska država, vide sve tri skupine u približno jednakoj mjeri. Homogenizaciju stavova svih triju skupina možemo također povezati s prihvaćanjem poslijeratnih prioriteta među kojima je i pitanje relacije Hrvatska – međunarodna zajednica kojoj približno jednako značenje pridaju sve nacionalnosti. Drastična je razlika među nacionalnim skupinama u istočnoj Slavoniji. U oba slučaja Hrvati smatraju da će se oprost odraziti na politički ugled Hrvatske i da je to način približavanja europskim standardima, dok Srbi minoriziraju tu opciju smatrajući da oprost ne treba povezivati sa zahtjevima međunarodne zajednice i Crkve, pa tek nekolicina njih smatra da bi tako Hrvatska postala suvremena europska država.

Tablica 8: Osnovni razlog za oprost nacionalnih skupina u ratom zahvaćenim područjima zapadne i istočne Slavonije (%)

Razlog za oprost	Zapadna Slavonija				Istočna Slavonija			
	Hrvat starosjedilac	Srbini starosjedilac	Useljenik	Ukupno	Hrvat starosjedilac	Srbini starosjedilac	Useljenik	Ukupno
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Zbog budućnosti djece	31,1	38,3	42,3	37,6	33,3	67,1	58,3	53,0
Zbog vlastitog mira	54,1	46,9	33,8	44,6	23,1	24,7	30,0	25,7
Jer to traže međunarodna zajednica i Crkva	3,3	1,2	7,0	3,8	14,5	1,4	1,7	5,9
Da bi Hrvatska postala suvremena europska država	9,9	11,1	11,3	10,8	26,1	6,8	5,0	12,9
Nešto drugo	1,6	2,5	5,6	3,2	2,9	0,0	5,0	2,5
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 9,664; df = 8; p = 0,289$$

Razloge za oprost gotovo jednako vide muška i ženska populacija. Očekivali smo da će se osjetni nerazmjer nalaziti u odgovoru da se oprost traži zbog budućnosti djece, u korist ženske populacije, međutim, u tim odgovorima dolazi do izražaja kompleksnost odgovora jer se ovdje u podsvijesti ispitanika odgovor odnosi na budućnost svih, a posebice prvog potomstva. Relativna očitija razlika vidljiva je u odgovoru o oprostuzvanom uz zahtjeve međunarodne zajednice i Crkve. Dvostruko je veći udio žena, pretpostavljamo zbog snažnijeg udjela Crkve na formiranje njihovih stavova, ali budući da je riječ o malom postotku, tu razliku nije potrebno pomnije analizirati.

Stavovi muške i ženske populacije o razlozima za oprost posebice su ujednačeni u zapadnoj Slavoniji. Tu nema većih razlika u odgovorima muške i ženske populacije – najveća razlika iznosi dva postotka. U istočnoj Slavoniji odgovori muške i ženske populacije ipak se donekle razlikuju. Ženska populacija priklonila se nešto više odgovoru kojim oprost veže uz budućnost djece, dok muška populacija za približnu postotnu razliku (osam postotaka) prevladava u odgovoru da valja opraštati zbog vlastitog mira. U istočnoj je Slavoniji znatno veći udio ženske populacije koja osnovni razlog za oprost pronalazi u želji međunarodne zajednice i traženju Crkve.

Odabir razloga za oprost »zbog budućnosti djece« više je vezan uz populaciju mlađu od 60 godina. Taj je odgovor donekle očekivan jer starija populacija (Wertheimer-Baletić, 1999) već gubi tijesnu komunikaciju s potomstvom koje je sada samostalno i uglavnom je već kroz dva naraštaja ostvarilo potomstvo. Starija populacija više od mlađe odabire odgovor »zbog vlastitog mira«. U tom se pitanju pokazalo da na razini većeg uzorka (ratom zahvaćena područja Slavonije) nema bitne razlike u opredjeljenjima »jezgre dobnog stabla«. Naime, i oni mlađi od 40 godina, kao i oni između 41. i 60. godine približno su sudjelovali u ratnim zbivanjima. Tako su i razmišljanja o razlozima za

oprost gotovo identična. Starija pak populacija, od koje je velik dio proživio dva rata, formira drukčiji stav o oprost, za koji uvjetno možemo reći da je osobniji, jer se manje opredjeljuje za pitanja koja su vezana uz budućnost (djece i Republike Hrvatske), a više uz svoje psihičko stanje (»vlastiti mir«). Pojam »vlastitog mira« možemo povezati i s predratnim stanjem u kojem je postojala izvjesna razina međunacionalne tolerancije i suživota obiju nacionalnih skupina. Postupno, u svijesti starijeg naraštaja to se stanje gotovo idealizira i žali se za onim predratnim »vlastitim mirom«. Osim toga, stariji su i tjelesno nemoćniji, i više priželjkuju solidarnost bez obzira na nacionalnost susjeda.

Tablica 9: Osnovni razlog za oprost spolnih skupina u ratom zahvaćenim područjima zapadne Slavonije (%)

Razlog za oprost	Spol		Ukupno
	Muški	Ženski	
1	2	3	4
Zbog budućnosti djece	38,6	36,6	37,6
Zbog vlastitog mira	43,6	45,5	44,6
Jer to traže međunarodna zajednica i Crkva	4,0	3,6	3,8
Da bi Hrvatska postala suvremena europska država	9,9	11,6	10,8
Nešto drugo	4,0	2,7	3,3
Ukupno	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 0,533; df = 4; p = 0,970$$

Tablica 10: Osnovni razlog za oprost spolnih skupina u ratom zahvaćenim područjima istočne Slavonije (%)

Razlog za oprost	Spol		Ukupno
	Muški	Ženski	
1	2	3	4
Zbog budućnosti djece	49,1	57,4	53,0
Zbog vlastitog mira	29,6	21,3	25,7
Jer to traže međunarodna zajednica i Crkva	2,8	9,6	5,9
Da bi Hrvatska postala suvremena europska država	14,8	10,6	12,9
Nešto drugo	3,7	1,1	2,5
Ukupno	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 8,031; df = 4; p = 0,090$$

Među svim skupinama, najstarije stanovništvo zapadne Slavonije neusporedivo se više od ostalih opredijelilo za jedan odgovor. Ovdje je svaki drugi ostarjeli stanovnik izjavio da je oprost potreban zbog ostvarenja »vlastitog mira«. U istočnoj Slavoniji tek je svaki treći stanovnik te dobi odabrao identičan odgovor. Međutim, starije stanovništvo istočne Slavonije u odnosu na zapadnu Slavoniju u dvostruko se većem udjelu opredjeljuje za razlog za oprost čiji su poticaji izvanjski (traženje međunarodne zajednice i Crkve; da bi Hrvatska tako ubrzala procese priključenja Europi i postala suvremenija država).

Tablica 11: Osnovni razlozi za oprost dobnih skupina ratom zahvaćenih područja Slavonije (%)

Razlog za oprost	Dobna skupina			Ukupno
	Do 40	41– 60	61 i više	
1	2	3	4	5
Zbog budućnosti djece	49,6	48,1	34,8	45,1
Zbog vlastitog mira	32,6	30,2	46,4	35,4
Jer to traže međunarodna zajednica i Crkva	3,5	4,9	6,3	4,8
Da bi Hrvatska postala suvremena europska država	12,1	13,6	8,9	11,8
Nešto drugo	2,1	3,1	3,6	2,9
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 11,638; df = 8; p = 0,168$$

U dobnj skupini između 41. i 60. godine obaju dijelova Slavonije najveće odstupanje u odgovorima vidljivo je kad je riječ o budućnosti djece. Konfliktiniji odnosi ustanovljeni su u istočnoj Slavoniji, pa je opredjeljenje roditeljskog naraštaja da je opraštanje potrebno zbog budućnosti (ne samo djece) očekivan odgovor.

Razlog za oprost ne možemo dovesti u neposrednu vezu s obrazovnom strukturom. Primjećuje se da su obrazovaniji ispitanici učestalije odgovarali da je oprost potreban zbog budućnosti djece, dok su oni manje obrazovani oprost u natpolovičnom omjeru pretpostavili uspostavi vlastita mira. Interesantna je distribucija tog ponuđenog odgovora. Ispitanici s najvišim obrazovnim stupnjem nisu preferirali taj odgovor, i za njega su se opredijelili u dvostruko manjem broju nego ispitanici s nezavršenom osnovnom školom. Također, iznenađuje velika razlika u odgovorima između ispitanika s osnovnom školom i skupine ispitanika s višim obrazovanjem gdje se smatra da je oprost pretpostavka za europeizaciju Hrvatske. Za taj se odgovor, prema očekivanju, opredjeljuje velik broj obrazovanih ispitanika, ali iznimno malo (4,5 puta manje) onih s osnovnom školom.

Tablica 12: Osnovni razlozi za oprost dobnih skupina ratom zahvaćenih područja zapadne Slavonije (%)

Razlog za oprost	Dobna skupina			Ukupno
	Do 40	41– 60	61 i više	
1	2	3	4	5
Zbog budućnosti djece	41,9	37,3	33,3	37,6
Zbog vlastitog mira	44,6	35,8	52,8	44,6
Jer to traže međunarodna zajednica i Crkva	2,7	4,5	4,2	3,8
Da bi Hrvatska postala suvremena europska država	8,1	17,9	6,9	10,8
Nešto drugo	2,7	4,5	2,8	3,3
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 8,342; df = 8; p = 0,401$$

Tablica 13: Osnovni razlozi za oprost dobne skupine ratom zahvaćenih područja istočne Slavonije (%)

Razlog za oprost	Dobna skupina			Ukupno
	Do 40	41–60	61 i više	
1	2	3	4	5
Zbog budućnosti djece	58,2	55,8	37,5	53,0
Zbog vlastitog mira	19,4	26,3	35,0	25,7
Jer to traže međunarodna zajednica i Crkva	4,5	5,3	10,0	5,9
Da bi Hrvatska postala suvremena europska država	16,4	10,5	12,5	12,9
Nešto drugo	1,5	2,1	5,0	2,5
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 8,520; df = 8; p = 0,384$$

Tablica 14: Obrazovna struktura stanovništva ratom zahvaćenih područja zapadne Slavonije i osnovni razlozi za oprost (%)

Razlog za oprost	Škola			Ukupno
	Bez osnovne škole	Osnovna škola	Srednja, viša škola, fakultet	
1	2	3	4	5
Zbog budućnosti djece	32,7	40,6	38,2	37,6
Zbog vlastitog mira	56,4	44,9	37,1	44,6
Jer to traže međunarodna zajednica i Crkva	1,8	4,3	4,5	3,8
Da bi Hrvatska postala suvremena europska država	7,3	2,9	19,1	10,8
Nešto drugo	1,8	7,2	1,1	3,3
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 19,322; df = 8; p = 0,013$$

Tablica 15: Obrazovna struktura stanovništva ratom zahvaćenih područja istočne Slavonije i osnovni razlozi za oprost (%)

Razlog za oprost	Škola			Ukupno
	Bez osnovne škole	Osnovna škola	Srednja, viša škola, fakultet	
1	2	3	4	5
Zbog budućnosti djece	47,8	53,6	53,7	53,0
Zbog vlastitog mira	43,5	30,4	20,3	25,7
Jer to traže međunarodna zajednica i Crkva	4,3	5,4	6,5	5,9
Da bi Hrvatska postala suvremena europska država	4,3	5,4	17,9	12,9
Nešto drugo	0,0	5,4	1,6	2,5
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 13,966; df = 8; p = 0,083$$

U zapadnoj Slavoniji niže obrazovne skupine priklonile su se odgovoru »zbog vlastitog mira«. I najobrazovanija skupina tog dijela pokrajine u visokom se postotku opredijelila za taj odgovor, premda je taj postotak tek nešto manji od postotka onih koji smatraju da je oprost potreban zbog budućnosti djece. U približno sličnom, visokom udjelu, najobrazovanije skupine obaju dijelova Slavonije smatraju da se oprostom čini korak prema Hrvatskoj kao suvremenoj europskoj državi. Relativno visok udio ispitanika ponudio je svoj odgovor (»nešto drugo«) kao razlog za oprost.

3. Poslijeratno međusobno komuniciranje nacionalnih skupina

Odgovori na to pitanje velikim dijelom definiraju poslijeratnu komunikaciju i praktičnu razinu oprosta pojedinih skupina.⁴ Analiza rezultata anketiranja pokazuje polarizaciju demografskih varijabli. U ishodišnim demografskim (»čistim«) varijablama, a to su dob i spol, vrlo su ujednačeno distribuirani odgovori, dok se u obrazovnoj i nacionalnoj strukturi bitno razlikuju odgovori pojedinih skupina. Osim ratne predispozicije i međunacionalne netrpeljivosti, u objema regijama žive useljeničke skupine čiji stavovi ili stavovi o njima ne proizlaze iz ratnog antagonizma nego se formiraju, velikim dijelom, prema drugom sociopsihološkom obrascu (domaćin – stranac; Knežević, 1997). »Prognanici se mogu osjetiti stigmatiziranima, da ih domicilno stanovništvo doživljava 'stranima' ili mogu nailaziti na nepovoljne reakcije nove sredine. Tome mogu pridonijeti razlike u njihovu novom, nepovoljnijem, socio-ekonomskom položaju i ovisnosti o tuđoj pomoći. Sociokulturne razlike prema domicilnom stanovništvu pridonose izrazitosti ovog stresora, osobito ako se prognanike i izbjeglice počne doživljavati kao društveni teret. Okolnosti gospodarske krize koja obično prati rat (pa i prirodne katastrofe) tome mogu pridonijeti, osobito ako domicilno stanovništvo ekonomski siromaši, pa raste konkurencija s obzirom na ograničena sredstva između izbjeglih i domicilnih ljudi« (Ajduković, 1993: 21-22). Još je krajem rata, ponukan iskustvom istraživanja izbjeglica i raseljenih osoba, Mesić predvidio da se »... s vremenom može očekivati pogoršanje međusobnih odnosa izbjeglica i sredine primitka ne samo stranih nego i domaćih (za raseljene osobe), osobito u situaciji gospodarske krize« (Mesić, 1995: 51). Nažalost, deset godina nakon rata moramo ustvrditi da su se ta predviđanja ostvarila i da je stav domorodne populacije prema useljeničkoj uistinu takav.

Vrlo je uočljiva razlika u oprostima između dviju osnovnih nacionalnih homogenih skupina. Starosjedilačka hrvatska skupina velikim dijelom nije spremna uspostaviti komunikaciju s drugom nacionalnom skupinom. Vrlo je pravilna inverzna gradacija odgovora koji su stupnjevani od potpuna ignoriranja druge nacionalne skupine (»oni me uopće ne zanimaju«) do krajnje pomirljiva odgovora kojim se izriče da je uspostavljen prijateljski odnos bivših sukobljenih skupina (»sada se već družimo kao da se ništa nije dogodilo«). Odgovori Srba starosjedilaca dijametralno su suprotni u usporedbi s hrvatskim domorodnim stanovništvom. Trostruko manji broj ispitanika te populacije u usporedbi s Hrvatima starosjediocima isključuje komunikaciju jer ih »drugi ne zanimaju«, dok se četvrtina ponaša prema Hrvatima i s njima se druži »kao da se ništa nije dogodilo«.

⁴ U anketi je pitanje glasililo: »Kako se odnosite prema ljudima druge nacionalnosti ovdje? «

Useljeničke skupine relativno su ravnomjerno raspodijelile odgovore. Ipak, najmanje je odgovora kojima se izriče ekstremno opredjeljenje, a, razumljivo, najviše onih koji upućuju na površnu komunikaciju s predstavnicima druge nacionalnosti. Naime, useljenici ne poznaju dugo niti svoje sunarodnjake, a niti one druge nacionalnosti. Stoga se, u više od šezdeset posto slučajeva, oni samo pozdrave, ili eventualno nakratko popričaju.

Tablica 16: Poslijeratni komunikacijski odnos prema drugoj nacionalnoj skupini u Slavoniji (%)

Stupanj komuniciranja	Nacionalne skupine			Ukupno
	Hrvat starosjedilac	Srbin starosjedilac	Useljenik	
1	2	3	4	5
Oni me uopće ne zanimaju	29,3	9,6	16,9	18,6
Samo ih pozdravim	27,3	18,6	21,3	22,4
Nakratko popričamo	16,7	20,5	29,4	21,9
Ponekad razgovaramo i dulje	15,3	26,3	18,4	20,1
Sada se već družimo kao da se ništa nije dogodilo	11,3	25,0	14,0	17,0
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 38,836; df = 8; p = 0,000$$

Tablica 17: Poslijeratni komunikacijski odnos prema drugoj nacionalnoj skupini u zapadnoj Slavoniji (%)

Stupanj komuniciranja	Nacionalne skupine			Ukupno
	Hrvat starosjedilac	Srbin starosjedilac	Useljenik	
1	2	3	4	5
Oni me uopće ne zanimaju	29,6	1,2	3,9	10,9
Samo ih pozdravim	16,9	15,9	21,1	17,9
Nakratko popričamo	14,1	18,3	34,2	22,3
Ponekad razgovaramo i dulje	18,3	34,1	22,4	25,3
Sada se već družimo kao da se ništa nije dogodilo	21,1	30,5	18,4	23,6
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 48,188; df = 8; p = 0,000$$

Poslijeratna je situacija u zapadnoj Slavoniji takva da gotovo trećina Hrvata starosjedilaca ne želi komunicirati sa Srbima starosjedilcima. Nasuprot tome, Srbi staro-

sjediodi takav stav gotovo i nemaju. Međutim, dvije trećine Srba starosjedilaca govori o povratku povjerenja i ratnom zaboravu jer s Hrvatima komuniciraju i druže se, pa i kažu da je postignuta razina komunikacije »kao da rata nije bilo«. Takvo ponašanje ustanovljeno je u nešto više od trećine hrvatske populacije. Razlika u odgovorima nacionalnih skupina na tom području može se obrazložiti činjenicom da je srpsko stanovništvo prorijeđeno, ostarjelo i da živi u naseljima koja su velikim dijelom obnovljena, ali nenaseljena. Malobrojni stanovnici žive u socijalnoj izolaciji gdje je komunikacija rijetka, pa se u njihovim odgovorima vidi želja »otvaranja« prema drugoj, većinskoj populaciji. Nasuprot njima, hrvatska je populacija donekle ostvarila povratak u svoja naselja, a manjinsku srpsku populaciju i dalje smatra krivcima za rat i svoje stradanje. Drukčija je slika u istočnoj Slavoniji. Mirna reintegracija nije potaknula egzodus Srba, ali također nije u potpunosti zaživio projekt povratka Hrvata. Demografski je obujam obiju nacionalnih skupina približan, a naslijeđeni antagonizam velikim se dijelom nastavlja i u poslijeratnom razdoblju, pa iz te relacije slijedi da gotovo trećina Hrvata starosjedilaca i petina Srba nema volje komunicirati s drugom nacionalnošću.

Tako se ponaša i trećina useljeničke populacije. U distribuciji odgovora uočljivo je vrlo rijetko izjašnjavanje (svega 2,5%) Hrvata starosjedilaca da se druže »kao da se ništa nije dogodilo«. Valja imati na umu da je najveći dio ispitanika te regije podrijetlom iz Vukovara, mjesta najtragičnijih hrvatskih iskustava sa Srbima starosjediodcima. Osim ratnih žrtava, ovdje je velik broj nestalih, najvjerojatnije ubijenih, za čije se grobove još ne zna, pa je takav stav domorodnih Hrvata očekivan. Useljenici Srbi također ne pokazuju snošljivost prema Hrvatima, dok su domaći Srbi dali statistički ravnomjerne krajnje afirmativne i krajnje negativne odgovore.

Tablica 18: Poslijeratni komunikacijski odnos prema drugoj nacionalnoj skupini u istočnoj Slavoniji (%)

Stupanj komuniciranja	Nacionalne skupine			Ukupno
	Hrvat starosjedilac	Srb in starosjedilac	Useljenik	
1	2	3	4	5
Oni me uopće ne zanimaju	29,1	18,9	33,3	26,8
Samo ih pozdravim	36,7	21,6	21,7	27,2
Nakratko popričamo	19,0	23,0	23,3	21,6
Ponekad razgovaramo i dulje	12,7	17,6	13,3	14,6
Sada se već družimo kao da se ništa nije dogodilo	2,5	18,9	8,3	9,9
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 18,697; df = 8; p = 0,017$$

Kada je riječ o uspostavi komunikacije i prevladavanju antagonističke pozicije, žene su tolerantnije od muškaraca. To su pokazale odgovorima u kojima tvrde da je u dru-

ženju s drugom nacionalnošću rat već zaboravljen, ali i manjim udjelom žena koje isključuju komunikaciju s »drugom stranom« u ratnim sukobima.⁵ Takve su reakcije ovisno o spolu očekivane. Žene nisu u tolikoj mjeri sudjelovale u ratnim operacijama. Nisu toliko ni indoktrinirane, jer su u svim fazama rata i poraća opterećenije neposrednijim i »prizemnijim« pitanjima preživljavanja i svakodnevnom brigom o održavanju kućanstva. Posjećujući određena mjesta (trgovina, tržnica, ambulante itd.) susreću predstavnice druge nacionalnosti i s njima dijele teme koje su jednako zanimljive objema nacionalnostima.

U zapadnom dijelu Slavonije i muško kao i žensko stanovništvo u istom se postotku opredijelilo za ignoriranje međunacionalne komunikacije. Žene su najčešće odgovorile da su u druženju ratna sjećanja potisnuta, dok muškarci preferiraju odgovor da se s predstavnicima druge strane i dulje razgovara čime se stvara most tolerancije, pa i postupnog zaborava.

Tablica 19: Komunikacijska relacija prema spolnim obilježjima na prostoru zapadne Slavonije (%)

Stupanj komuniciranja	Spol		Ukupno
	Muški	Ženski	
1	2	3	4
Oni me uopće ne zanimaju	10,9	10,9	10,9
Samo ih pozdravim	17,3	18,5	17,9
Nakratko popričamo	22,7	21,8	22,3
Ponekad razgovaramo i dulje	30,0	21,0	25,3
Sada se već družimo kao da se ništa nije dogodilo	19,1	27,7	23,6
Ukupno	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 3,701; df = 4; p = 0,448$$

U istočnoj Slavoniji unutar muškog stanovništva udio odgovora pravilno opada od onih gdje se ne pokazuje bilo kakav interes prema drugoj nacionalnoj skupini do prisnije komunikacije. Unutar ženskog stanovništva antagonistički stavovi donekle su ublaženi i osnovni oblik komunikacije jest površan odnos koji se svodi na pozdravljanje ili eventualno na kratak razgovor s pripadnicima druge nacionalnosti.

Stanovništvo mladih dobnih skupina donekle je zatvorenije u komunikaciji s bivšim ratnim neprijateljima. Korelacija je primjetljivija u krajnje negativnom i krajnje pozitivnom primjeru. Četvrtinu mladih stanovnika ratom zahvaćenih područja Slavonije ne zanimaju predstavnici druge nacionalnosti, dok se tek svaki sedmi ponaša kao da rata

⁵ Još dok je velik dio Hrvatske bio okupiran, istraživanja koja su provedena među hrvatskom prognaničkom populacijom (Čorkalo; Kamenov) pokazala su da je više od 50% ispitanica izjavilo da je spremno iznova uspostaviti relativno bliske odnose sa Srbima prognanicima, dok su samo tri ispitanice izjavile da bi bile spremne ostvariti bliske odnose sa Srbima koji su ostali na tada okupiranim krajevima. Dvanaest godina poslije, kako je pokazalo naše istraživanje, njihov se stav radikalno promijenio.

nije bilo. Premda bi se očekivalo da će mlada populacija biti otvorenija prema populaciji druge nacionalnosti, na bivšim ratnim poprištima takvo je ponašanje ublaženo. Dvije se antagonističke populacije nisu imale vremena (dječačko, adolescentsko doba, mladalaštvo) približiti jedna drugoj, a kamoli bolje upoznati, dok su stariji naraštaji donekle naslijedili prijeratnu komunikaciju i poznanstva s »drugom stranom«.

Tablica 20: Komunikacijska relacija prema spolnim obilježjima na prostoru istočne Slavonije (%)

Stupanj komuniciranja	Spol		Ukupno
	Muški	Ženski	
1	2	3	4
Oni me uopće ne zanimaju	32,8	19,6	26,8
Samo ih pozdravim	25,0	29,9	27,2
Nakratko popričamo	19,8	23,7	21,6
Ponekad razgovaramo i dulje	13,8	15,5	14,6
Sada se već družimo kao da se ništa nije dogodilo	8,6	11,3	9,9
Ukupno	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 4,756; df = 4; p = 0,313$$

U zapadnoj Slavoniji ispitanici svih dobnih skupina izrazili su viši stupanj spremnosti na pomirbu, a među skupinama nije vidljiva bitna razlika.

Tablica 21: Međunacionalna komunikacija u zapadnoj Slavoniji i dob stanovništva (%)

Stupanj komuniciranja	Dobne skupine			Ukupno
	Do 40	41 – 60	61 i više	
1	2	3	4	5
Oni me uopće ne zanimaju	12,5	8,8	11,1	10,9
Samo ih pozdravim	21,3	13,2	18,5	17,9
Nakratko popričamo	23,8	19,1	23,5	22,3
Ponekad razgovaramo i dulje	22,5	33,8	21,0	25,3
Sada se već družimo kao da se ništa nije dogodilo	20,0	25,0	25,9	23,6
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 5,713; df = 8; p = 0,679$$

U istočnoj Slavoniji mlađe stanovništvo iskazuje izrazite antagonističke stavove prema drugoj nacionalnosti. To potvrđuje tezu o krhku naslijeđenom komuniciranju i ratnoj stigmatizaciji druge nacionalnosti u ideološkoj pripremi za rat, a još više u ratu i donekle poraću. S obzirom na odabir odgovora »sada se već družimo kao da se ništa nije dogodilo« i »ponekad razgovaramo i dulje«, vidljivo je da je proces opraštanja zahvatio tek četvrtinu populacije i to podjednako sve velike dobne skupine.

Tablica 22: Međunacionalna komunikacija u istočnoj Slavoniji i dob stanovništva (%)

Stupanj komuniciranja	Dobne skupine			Ukupno
	Do 40	41 – 60	61. i više	
1	2	3	4	5
Oni me uopće ne zanimaju	35,6	20,6	25,6	26,8
Samo ih pozdravim	20,5	36,1	18,6	27,2
Nakratko popričamo	19,2	22,7	23,3	21,6
Ponekad razgovaramo i dulje	16,4	11,3	18,6	14,6
Sada se već družimo kao da se ništa nije dogodilo	8,2	9,3	14,0	9,9
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 11,313; df = 8; p = 0,185$$

Tablica 23: Međunacionalna komunikacija u zapadnoj Slavoniji i obrazovna struktura stanovništva (%)

Stupanj komuniciranja	Škola			Ukupno
	Bez osnovne škole	Osnovna škola	Srednja, viša škola i fakultet	
1	2	3	4	5
Oni me uopće ne zanimaju	11,5	8,3	12,5	10,9
Samo ih pozdravim	26,2	18,1	12,5	17,9
Nakratko popričamo	26,2	22,2	19,8	22,3
Ponekad razgovaramo i dulje	18,0	30,6	26,0	25,3
Sada se već družimo kao da se ništa nije dogodilo	18,0	20,8	29,2	23,6
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 9,676; df = 8; p = 0,289$$

Tablica 24: Međunacionalna komunikacija u istočnoj Slavoniji i obrazovna struktura stanovništva (%)

Stupanj komuniciranja	Škola			Ukupno
	Bez osnovne škole	Osnovna škola	Srednja, viša škola i fakultet	
1	2	3	4	5
Oni me uopće ne zanimaju	33,3	22,8	27,3	26,8
Samo ih pozdravim	25,0	33,3	25,0	27,2
Nakratko popričamo	16,7	22,8	22,0	21,6
Ponekad razgovaramo i dulje	12,5	12,3	15,9	14,6
Sada se već družimo kao da se ništa nije dogodilo	12,5	8,8	9,8	9,9
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 2,792; df = 8; p = 0,947$$

Na široj regionalnoj slavonskoj razini nije upečatljivo izražena povezanost između poslijeratnog oprosta i obrazovne strukture. Iznenađuje činjenica da je među obrazovanijom populacijom postotak odgovora »oni me uopće ne zanimaju« viši nego unutar ostalih obrazovnih skupina, ali je s druge strane unutar te skupine stanovništva i odgovor »sada se već družimo kao da se ništa nije dogodilo« učestaliji nego unutar manje obrazovanog stanovništva.

Ta je opcija osobito prisutna među obrazovanijom populacijom u zapadnoj Slavoniji gdje se za oprost izjasnilo više od pedeset posto ispitanika.

Zaključak

Ovim smo člankom pokušali odgovoriti u kolikoj je mjeri pitanje ratnog oprosta povezano s demografskom strukturom sukobljenih strana. Složeni sociopsihološki proces opraštanja valja promatrati i kroz demografske značajke populacije. S jedne strane, oprost velikim dijelom proizlazi iz ratne pozicije pojedinih skupina (agresor – žrtva). U našem je slučaju taj okvir nacionalna skupina. Međutim, budući da svaki pojedinac unutar tih skupina ima svoje viđenje ratnih zbivanja i svi sebe doživljavaju žrtvom, bez obzira na objektivne ratne uloge, objektivnost se potencira uvođenjem netipičnih varijabli istraživanja. Ovdje su to bile demografske varijable, koje smo uključili u hipoteze. Istraživanjem je potvrđeno da je oprost dosegao višu razinu u zapadnoj nego u istočnoj Slavoniji. Naime, u zapadnom dijelu Slavonije 8,7% ispitanika ne želi oprostiti nikomu »s druge strane«, dok je u istočnoj Slavoniji takvih ispitanika 15,1%. Istraživanje također dokazuje da je spremnije oprostiti starije stanovništvo. Oprost svima spremnije je dati 35% više ispitanika starijih od 60 godina u odnosu na mlađu dobnu skupinu (od 41 do 60 godina). Djelomice je potvrđena hipoteza da je spremnije oprostiti domorodno u usporedbi s doseljenim stanovništvom. Također, spremnije je oprostiti srpsko nego hrvatsko starosjedilačko stanovništvo. »Drugoj strani« ne želi oprostiti 18,7% Hrvata starosjedilaca, dok je u ispitanika srpske nacionalnosti taj odgovor dalo samo njih 5,1%. Ženska je populacija u složenom procesu opraštanja otišla dalje od muške: »drugoj strani« oprostilo bi 6,9% ispitanica, dok 16,9% ispitanih muškaraca još ne želi oprostiti drugoj nacionalnosti. Nije potvrđena hipoteza da je obrazovanije stanovništvo spremnije na oprost.

Općenito bismo mogli zaključiti da je u zapadnoj Slavoniji oprost dosegao višu razinu nego u istočnoj Slavoniji. Takvu situaciju dijelom možemo protumačiti činjenicom da su obje velike nacionalne skupine, Hrvati i Srbi, u pojedinim fazama rata bili prognanici te su iskusili jednaku prognaničku sudbinu. Na temelju te »prognaničke svijesti« smatramo da se mnogi antagonistički stavovi ublažavaju te da se revitalizira stav o neminovnosti suživota.

Stariji stanovnici spremniji su oprostiti jer su iskusili Drugi svjetski rat i znaju da će do uspostave više razine suživota neminovno doći. Osim toga, oni pamte dugotrajno predratno mirnodopsko stanje u kojem su međunacionalni odnosi bili pretežno dobri, rodbinsku povezanost, vjersku toleranciju itd. Danas se oni gotovo nostalgично sjećaju toga razdoblja. Staro stanovništvo očekuje solidarnost uže i šire zajednice te smatra da oprost treba nastupiti što prije.

U oba dijela regije tijekom rata i nakon njega došle su useljeničke skupine. Budući

da one nisu u svojim domovima, u njih je ratna frustracija prisutnija nego među domo-
rodnom populacijom.

Srpsko stanovništvo spremnije je oprostiti iz više razloga. Ono je svjesno da je nje-
govo ratno nacionalno krilo bilo produžena agresorska ruka koja je provodila ideju anek-
sije, rata i etničkog čišćenja. Oni su poražena opcija te su zadovoljni ako im druga strana
oprosti, te istodobno oni opraštaju njoj za svoje ratne žrtve. Osim toga, oni su malobrojnija
skupina i nacionalna manjina, te objektivno priželjkuju da se i njima oprost.

LITERATURA

- AJDUKOVIĆ, Dean (1993). »Psihosocijalne okolnosti progonstva i izbjeglištva«, u: Dean Ajdu-
ković (ur.). *Psihološke dimenzije progonstva*. Zagreb: Alinea, str. 9–25.
- BABIĆ, Dragutin (2000). »Susjedstvo i prijateljstvo povratnika i useljenika u predratnom, rat-
nom i poslijeratnom socijalnom ambijentu Brodsko-posavske županije«, *Migracijske teme*, Za-
greb, god. 16, br. 1-2, str. 7–28.
- BABIĆ, Dragutin (2001). »Institucije i ratni migranti: percepcija aktivnosti i ostvareni kontakti (Brod-
sko-posavska županija)«, *Migracijske i etničke teme*, Zagreb, god. 17, br. 1-2, str. 127–148.
- ČORKALO, Dinka i KAMENOV, Željka (1993). »Perspektive suživota: očekivanje glede po-
vratka i etnički stavovi prognanika«, u: Dean Ajduković (ur.). *Psihološke dimenzije progonstva*.
Zagreb: Alinea, str. 124–134.
- ĆORIĆ, Šimun Šito (1999). »Psihoterapijski fenomen kajanja i opraštanja«, u: *Nacionalni iden-
titet i međunacionalna tolerancija* (ur. Dinka Čorkalo i Željka Kamenov). Zagreb: Odsjek za
psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, str. 15–33.
- DESPOT-LUČANIN, Jasminka (1993). »Stariji ljudi u progonstvu – stres i mogućnosti prilag-
odbe«, u: Dean Ajduković (ur.). *Psihološke dimenzije progonstva*. Zagreb: Alinea, str. 111–123.
- DONNELLEY, Dorothy (1982). *Putting Forgiveness into Practice*. Allen, Tex.: Argus commu-
nications.
- FILLIPALDI, Silvio E. (1982). »Zen-mind, Christian-mind, empty-mind«, *Journal of Ecumeni-
cal Studies*, god. 19, br. 1 (Winter), str. 69–84.
- HERŠAK, Emil (ur.) (1998). *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*. Zagreb: Institut za
migracije i narodnosti.
- KNEŽEVIĆ, Mladen (1997). »Doživljaj otuđenosti prognanika i izbjeglica: samopercepcija i per-
cepcija studenata socijalnog rada«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 6, br. 2-3 (28-29), str.
343–357.
- MANDIĆ, Oleg (1969). *Leksikon judaizma i kršćanstva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- MESIĆ, Milan (1995). »Između materijalne oskudice i osjećaja bezizglednosti – izbjeglice i ra-
seljene osobe«, *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. 26, br. 1-2, str. 219–228.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica (1999). *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: Mate.
- ŽIVIĆ, Dražen i POKOS, Nenad (2004). »Demografski gubici tijekom domovinskog rata kao
odrednica depopulacije Hrvatske (1991-2001)«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 13, br. 4-5
(72-73), str. 727–750.

Ivan Lajić

THE DEMOGRAPHIC ASPECTS OF FORGIVING IN WAR-EFFECTED AREAS OF SLAVONIA

SUMMARY

The paper presents a specific analysis of the demographic aspects of forgiving among the until recently belligerent ethnic groups in war-affected areas of Western and Eastern Slavonia. It is based on an empirical survey, conducted towards the end of the year 2004. It examines the degree to which forgiving the enemy side is linked to the demographic traits of the population. Four demographic variables were applied. The empirical survey examined numerous indirect and direct variations of forgiving, and this paper treats the questions of who is to be forgiven, why should one forgive and it also attempts to determine what is the present level of forgiving. Unfortunately, in his scientific experience the author came across very few similar studies, and therefore it is difficult to make exact comparisons in regard to the progress of the process of forgiving and reconciliation. The paper tests six hypotheses. The analysis shows that the population of Western Slavonia is more ready to forgive than the population of Eastern Slavonia, that women are more ready to forgive than men, that older persons are more inclined to forgiving than younger ones, that the Serb population is more inclined towards forgiving, that the level of forgiving is not in direct correlation with the level of education and, partially, that the indigenous population was more ready to forgive than immigrants.

KEY WORDS: Slavonia, indigenous Croats, indigenous Serbs, immigrants, forgiving

Ivan Lajić

ASPECTS DÉMOGRAPHIQUES DU PARDON DANS LES RÉGIONS DE SLAVONIE TOUCHÉES PAR LA GUERRE

RÉSUMÉ

Le présent article présente une analyse spécifique des aspects démographiques du pardon parmi les groupes ethniques récemment encore divisés par la guerre dans les régions de Slavonie occidentale et orientale, touchées par le conflit en ex-Yougoslavie. Elle se fonde sur une recherche empirique menée à la fin de 2004, et visant à mettre en lumière dans quelle mesure le pardon accordé à la partie adverse est lié aux caractéristiques démographiques de la population. L'auteur a pour ce faire défini quatre variables démographiques. La recherche empirique porte sur les nombreuses variations directes et indirectes du pardon, et l'article se penche sur des questions telles que: «à qui faut-il accorder son pardon», «pourquoi pardonner», et s'efforce de déterminer le degré de pardon atteint à l'heure actuelle. L'auteur déplore de n'avoir guère rencontré dans sa pratique scientifique de recherche semblable, ce qui fait qu'il est difficile d'établir une comparaison assez exacte de l'avancement du processus de pardon et de réconciliation. Six hypothèses ont été testées. L'analyse a montré que la population de Slavonie occidentale est plus encline à pardonner que celle de Slavonie orientale, que les femmes sont plus enclines à accorder leur pardon que les hommes, que la population âgée est plus encline à pardonner que la population plus jeune, que la population serbe est plus encline à pardonner, que le degré de pardon n'est pas en corrélation directe avec le niveau d'éducation de la personne interrogée et, en partie, que la population autochtone est plus encline à pardonner.

MOTS CLÉS : Slavonie, Croates autochtones, Serbes autochtones, immigrés, pardon